

panegyric's narrative was reconstructed mourning ceremonies at the bishop's of L'viv funeral (1715-1746) and the primate of the Uniate Church (1729-1746) Athanasia Sheptytskogo.

Keywords: Athanasiyi Sheptytskyi, Baroque, epitaph, panegyric, Uniate Church.

Юрій СТЕЦИК

Монастирі Перемишльської єпархії у складі Святопокровської провінції ЧСВВ: відлуння реформ (1739 – 1780 рр.)

Окреслено зміни юридично-правового статусу монастирів. Визначено основні аспекти судових суперечок між василіанами та єпископами. Розглянуто процес латинізації василіанських монастирів.

Ключові слова: василіани, провінція, латинізація, конгрегація.

У сучасній українській державі спостерігається процес інституційного становлення чернечих згромаджень різних конфесій, які відрізняються укладом життя та молитовними практиками. Зокрема, в структурі Української Греко-Католицької Церкви (далі УГКЦ) функціонує вже понад два десятки чернечих спільнот. Проте найдавнішим згромадженням все таки залишається Чин Святого Василя Великого (далі ЧСВВ), який набув юридичного оформлення у 1617 р. Саме отці-василіани до кінця XIX ст. займали провідні позиції в управлінні УГКЦ. Тому в сучасній українській церковній історіографії залишається актуальною для дослідження багатюща василіанська спадщина.

Запропонована нами тема для дослідження не була предметом спеціального вивчення ані у вітчизняній, ані зарубіжній історичній науці. Окремі питання, які висвітлюються в даній статті, розглядалися тільки в загальному контексті розвитку ЧСВВ (М. Ваврик, П. Підручний)¹ та унійної (греко-католицької) Церкви (L. Bieńkowski, S. Nabywaniec, T. Śliwa)².

В статті ставимо собі за мету насвітлити деякі аспекти нововведень для монастирів, окремо взятої Перемишльської унійної єпархії, які кардинально змінили систему управління у зв'язку із виходом із-під юрисдикції місцевого єпископа та входженням до

новоутвореної Святопокровської провінції – як окремої адміністративно-територіальної одиниці унійної Церкви.

Процес переходу на теренах єпархії відбувався досить болісно, що засвідчують численні судові справи, які проводилися між зреформованими василіанами та єпископами за перерозподіл владичих дібр. Зокрема, в судовому порядку розглядалися питання про монастирські землеволодіння Спаського та Лаврівського монастирів, які до моменту утворення Провінції безпосередньо входили до складу єпископських володінь. Так, до нашого часу дійшли протоколи свідчень від 1748 та 1758 рр. у Перемишльському гродському суді шляхетних панів Івана Паславського-Кщечковського, Павла Височанського, отців Теодора та Георгія Товарницьких, парохів с. Лінина Велика, які виступили на захист володінь Святоспаського монастиря та проти незаконного використання єпископами монастирського майна³.

Згадані свідки подають відомості про те, що Спаська обитель фундована як простий монастир, а не як резиденція чи катедра владики. Адже Самбірська катедра має знаходитися в Самборі, а Перемишльська в Перемишлі. Досить різко зазначалося, що села Страшевичі та Бусовиська мають належати до Святоспаських монастирських володінь та перебувати в розпорядженні ченців, а не владики – як єпископські бенефіції. Помітно, що свідки у своїх поданнях апелювали як до фундаційної й ерекційної документації, так і до історичного минулого. Зокрема, зазначалося, що в часі міжконфесійного протистояння між уніатами та православними перемишльські владики обидвох віровизнань посідали багатші монастирі та вели боротьбу за їх підпорядкування, а також залучали їх матеріальні добра для зміцнення свого становища. Рішуче зазначалося, що Спаський монастир ніколи не належав тільки єпископській катедрі, але перебував під подвійним підпорядкуванням. Свідки звертали увагу і на тогочасне становище. Після Замойського синоду василіанські монастирі разом зі своїми землеволодіннями мали перейти у відання новоутвореної Провінції. Проте монастирські посілости в с. Нанчілка, які належали Лаврівському монастиреві, згідно із орендним контрактом, передано владикою у приватні руки. Адже ще владика Інокентій Винницький вилучив села Страшевичі та Бусовиська із відання Спаського монастиря, прилучивши їх до своїх єпископських володінь. Після цього перемишльські владики

завжди призначали економа із василіан для управління єпископськими бенефіціями⁴.

Певний вплив на погіршення відносин між владиками ново-приєднаних єпархій та новоутвореним Чином мало те, що папський декрет «*Inter plures*» (1744 р.) не визнав права участі єпископів в генеральних капітулах. Окрім порушення формальних зв'язків із владиками, Чин прагнув надалі утримувати прерогативи та впливові позиції в єпархіях шляхом призначення єпископів із василіан. Деякі владика натомість, користуючись зміною ситуації, намагалися послабити позиції Чину, усуваючи ченців від єпархіального управління, служби при катедрах, повертаючи давні церковні бенефіції, які колись були надані для монастирів. До управління залучається світське духовенство. Внаслідок цих дій виникли численні конфлікти, судові процеси та неузгодженість між Чином, з одного боку, та владиками зі світським духовенством - з іншого. Зокрема, це стало типовим для новоприєднаних єпархій – Львівської, Перемишльської та Луцької. В результаті, від 40-их років XVIII ст. василіани втратили монополію влади в уніатських єпархіях, поступаючись щоразу своїми посадами в єпархії на користь освіченого світського духовенства⁵.

Від того часу серед уніатських владик почав домінувати ідеал не монаха, а пана, позбавлений суворих обмежень, а натомість наділений достатніми можливостями для задоволення земного життя, про що хоча б свідчать наміри оволодіти багатими монастирями. Та й самі владика мешкали, як правило, у своїх сільських резиденціях у Валяві, Страшевичах, Спасі, а не при міських катедрах. Прибутки від єпископських бенефіцій не завжди використовувалися відповідно до призначення. Уніатські владика в другій половині XVII та XVIII ст. дуже рідко дотримувалися виконання чернечих обітів, зокрема, «шлюбу убогості» та загальних приписів канонічного права. Пояснюється це тим, що і сам Чин, із якого вони походили, відійшов від суворих правил⁶.

Наступною помітною тенденцією розвитку василіанських монастирів Перемишльської єпархії в другій половині XVIII ст. було скорочення чисельності чернечих осередків шляхом об'єднання їх із більшими монастирями. Проект про об'єднання василіанських монастирів у Святопокровській провінції укладено на Дубенській нараді (1745 р.), який впроваджувався в життя впродовж другої половини XVIII ст. під ревним контролем Риму.

Так, у 1748 р. Апостольська Столиця вислала анкету для Святотроїцького та Святопокровського протоігуменів, зажадавши докладніших звітів про стан монастирів. Протоігумен Сильвестр Коблянський до своєї обширної відповіді на запропоновану анкету долучив таблиць підлеглих монастирів. У ньому було вміщено 38 монастирів та прилучених до них 60 резиденцій Святопокровської провінції. Проте відомо, що крім вищезгаданих монастирів, продовжували існувати дрібні чернечі осідки з-поміж тих, що були призначені до ліквідації або ще раніше виявилися незареєстрованими в укладених списках Дубенської наради⁷.

На прикладі Перемишльської єпархії бачимо, що запропонований процес укрупнення дрібних монастирів набув затяжного характеру. Нерідко в дрібних монастирях, які мали підлягати ліквідації та перебували без зв'язку з іншими обителями, ченці не хотіли переходити до інших осередків, хоча не були спроможні утримувати власну обитель, чи (в іншому випадку) не бажали приймати до себе недисциплінованих ченців з розформованих осередків. Ще більше була утруднена справа для монастирів, ліквідації яких противилися фундатори чи їхні спадкоємці, які із входженням василіанських монастирів до Провінції втратили своє право патронату над фундованими обителями у власних дрібношляхетських посіlostях.

На підставі обширного каталогу монастирів Святопокровської провінції ЧСВВ з'ясується статистичний опис василіанського чернецтва Перемишльської єпархії на 1754 рік. Цей каталог уклав протоігумен Сильвестр Мальський для Конгрегації Пропаганди Віри, яка наполягала на остаточному впорядкуванні тривалих справ щодо об'єднання дрібних монастирів, бо їх через 10 років після Дубенської централізації (1745 р.) було все ще забагато. У каталозі зафіксовано 12 чернечих осідків Перемишльської єпархії. Серед них – 7 монастирів (Чернилява, Дерезичі, Доброміль, Лішня, Лаврів, Спас, Щеплоти) і 4 резиденцій та місій (Білина, Глубічок, Летня, Топільниця)⁸.

Процес ліквідації дрібних монастирів на певний час спричинив безлад серед чернецтва. Зокрема, ряд монахів із ліквідованих осередків удаються до мандрювання із монастиря до монастиря без відповідної на це потреби. Ведуть, таким чином, досить свавільний спосіб життя та уникають зверхності будь-якого ігумена, оскільки вони не мають сталого місця проживання. За таких обставин Апостольська Столиця прийняла ще один декрет

від 27.03.1754 р. про об'єднання малих монастирів, які не мали достатніх фундацій для утримання 8 ченців. Також зазначалося, що потрібно посилити дисципліну в монастирях. Зокрема, пропонувалися шляхи вирішення актуальної для того часу проблеми міграцій ченців із монастиря в монастир. Рекомендувалося обмежити відсилення ченців до інших обителів тільки в церковних справах, а не у власних із виділенням на дорогу грошей та наданням відповідного листа⁹.

Порівняльний аналіз статистичних даних каталогів ЧСВВ дозволяє говорити про прогресуючу редукцію монастирів в другій половині XVIII ст. Протягом 1754 – 1773 рр. у провінції чисельність монастирів зменшилася на 20, унаслідок скасування незадовільних фундацій згідно з директивами Апостольської Столиці. За цими даними в 1772 – 1773 рр. в Перемишльській єпархії зафіксовано тільки 6 василіанських монастирів (Дережичі, Доброміль, Лаврів, Лішня, Спас, Щеплоти). Однак відомо, що ще продовжували існувати чернечі резиденції у Біліні, Летні, Черниляві та Топільниці¹⁰.

Водночас у середовищі східного чернецтва Перемишльської єпархії набували поширення нові ознаки, які в церковній історіографії отримали дефініцію «латинізація». Латинізація в унійній церкві має досить контраверсійне тлумачення. На нашу думку, в найширшому розумінні – це уподібнення уніатської церкви до римо-католицького костюлу в різних галузях церковного життя: літургії, обрядах, інституційних та організаційних структурах, архітектурі храмів, устрої та стилі життя чернецтва. Принагідно нас цікавлять тільки вияви процесу латинізації в інституційному розвитку василіанських монастирів Перемишльської єпархії. Зокрема, в попередніх параграфах даного розділу розглянуто передумови цього процесу: прийняття унії (1691 р.), скликання Замойського синоду (1720 р.), утворення Святопокровської провінції (1739 р.), а згодом об'єднання в Руський Чин Святого Василя Великого (1743 р.). Відповідно, логічним завершенням цього еволюційного шляху стало входження василіанських монастирів Перемишльської єпархії до нових організаційних структур східного чернецтва Київської унійної митрополії. Зокрема, як уже згадувалося, василіанські монастирі були вилучені із юрисдикції єпископів та митрополитів, утворивши цілком самостійну церковну інституцію, яка в другій половині

XVIII ст. безпосередньо підпорядковувалася Апостольському Престолу. Ця система організації була перейнята і започаткована в уніатській церкві митрополитом Велямином Рутським ще 1617 р¹¹.

Відомо також, що латинізація була пов'язана із полонізацією. В уніатській церкві найбільше був сполонізованим василіанський Чин, до якого увійшла певна кількість поляків. У повсякденному житті ченці, очевидно, послуговувалися польською мовою, у науковій діяльності використовували польську та латинську мови. В адміністративних справах уживалася найчастіше польська мова, а урядова документація та кореспонденція велася латиною. Попольськи були написані навіть деякі катехізми: «Katechyzm albo nauka chrześcijańska. Wilno, 1765». «Katechyzm krótko zebrany. Lwów, 1771». Часом видавали паралельні катехізми руською та польською мовами, як, наприклад, «Krotkoje pouczenie o nauce chrzestijanskiej. Poczajów, 1780»¹².

Навіть ще василіанська капітула 1636 р. записала у своїх постановах, щоб ченці виголошували проповідь руською мовою, а не іншою. Однак у другій половині XVII ст. латинсько-польська традиція почала переважати в Чині стосовно латинізації та дерутенізації Чину, а також і всієї церковної ієрархії: наочним є факт, що ще за життя В.Рутського акти монастирських капітул аж до 1636 р. писалися поруськи і тільки згодом почали їх писати польською та латиною. Причому між 1698 та 1703 рр. акти, відредаговані руською та латинською мовами, уклав тогочасний секретар Чину. Пізніше, за митрополита Лева Кишки, писалися акти польською, а в 1703 р. капітула прийняла ухвалу, щоб писати акти конгрегації польською, а не латиною, оскільки був прийнятий давній звичай та в пізніші часи захований. Ці акти та конституція були поширені по всіх монастирях¹³. Крім того, латинські зразки відобразилися в приписах, які мали організаційний та дисциплінарний характер і стосувалися укладу чернечого життя.

Звичайно, вплив Замойського синоду на процес латинізації є незаперечним. Щодо літургійних приписів синод не запровадив жодної нової практики, однак затвердив та злегалізував вже існуючі та практиковані звичаї. Залишені церковні приписи із латинським забарвленням мали на меті зміцнити як церковну, так і чернечу дисципліну.

Об'єднання усіх василіанських монастирів в одну конгрегацію мало вагоме значення для зміни становища Чину. Зокрема, в його

користуванні знаходилися значні матеріальні засоби. Адже представники Чину посідали провідні посади в організаційній структурі Церкви. Замойський синод підтвердив давню практику покликання на посади владик кандидатів із монахів. Відповідно до цих постанов укладено угоду із митрополитом Атанасієм Шептицьким у Дубні 1743 р. Згідно з нею, митрополит повинен був номінувати на вищі церковні посади кандидатів із василіанського Чину та навіть на посаду того ж таки митрополита. Відповідно, за митрополитом зберігалася також функція управління Чиним, однак на практиці ця влада виявилася досить обмеженою.

Така позиція Чину породила невдоволення як серед владик, так і серед світського духовенства. Єпископи, хоча і походили із василіан та були монахами, насправді були позбавлені права управляти монастирями в своїй єпархії. Крім того, роль чернецтва в єпархіальному управлінні значно зросла. Тому владика були досить обмежені в своїх єпархіях. Так назрівав відвертий конфлікт. При утворенні нової Конгрегації василіани побоювалися зміцнення влади митрополита, адже йому надавалася вища влада над Чиним, тому намагалися обмежити його вплив на Згромадження. Однак, згідно із буллою папи римського 1753 р., митрополит отримав тільки право презентувати кандидатів із василіан на посади єпископів.

Ще один аспект суперечки між василіанами та світським парафіяльним духовенством. Вони були зумовлені тим, що ченці, маючи значно вищу освіту, посідали в єпархії провідні посади. І на такій основі виникали суперечки за парафії, церкви, катедру, судові процеси за церковні маєтки. В 1746 та 1747 рр. духовенство Перемишльської та Львівської єпархій виступило із скаргою на василіан безпосередньо до Риму, що змусило папу видати буллу 1747 р. про надання єпархіальних управлінь та парафій тільки світському духовенству.

Мабуть відчуваючи настрій своїх капеланів, перемишльський владика Ієронім Устрицький (1715 – 1746 рр.) почав обсаджувати ними єпархіальне управління. Завдяки цьому світське духовенство почало брати більш активну участь в житті Церкви. Потрібно додати, що боротьба із василіанами була і виявом загального негативізму до монастирів, характерного для доби просвітництва.

Апостольська Столиця намагалася впливати на вибір владик, стежачи, щоб їх призначали із числа василіан та вихованців папських колегій. Адже Замойський синод постановив вибирати

владик із василіанського Чину. Серед єпископів XVIII ст. Юрій Винницький подавав єдиний випадок походження єпископа безпосередньо із світського стану, а всі інші вибиралися з-поміж василіан. Влада Чину уважно стежила за дотриманням порядку призначення владик із василіан. Це було гарантоване право на вищі церковні посади згідно із папським бреве від 16.12.1728 р. Траплялися випадки, коли деякі ченці власними зусиллями старалися про отримання презент безпосередньо від короля або за протекцією магнатів¹⁴.

Таким чином, розглянутий нами період відзначався радикальними змінами в житті василіанського чернецтва Перемишльської єпархії. Вхідження до нового адміністративно-територіального утворення – Святопокровської провінції ЧСВВ, започаткувало процес латинізації, який знайшов відображення в способі життя монахів, прийнятті нових Конституцій ЧСВВ, літургії, обрядах, монастирському справочинстві. Проте запровадження такої системи управління дало поштовх до піднесення освітнього рівня чернецтва, розвитку василіанського шкільництва на теренах єпархії, посилення карності та дисципліни в найвіддаленіших монастирях, що заклало підвалини для духовної формації нового, поунійного, зреформованого, високоосвіченого покоління василіанського чернецтва.

Ще однією тенденцією, яка мала вагомий вияв, було об'єднання дрібних монастирів для переходу від кількісної до якісної організації чернечих згромаджень Перемишльської єпархії в другій половині XVIII ст.

¹ Ваврик М. (ЧСВВ) Нарис розвитку і стану Василіанського Чину XVII – XX ст. Топографічно-статистична розвідка / Михайло Ваврик // Записки Чину Св. Василія Великого. – Серія II. – Секція I. – Т.10. – Рим: В-во отців василіан, 1979. – 180 с.; Підручний П. (ЧСВВ) Василіанський Чин від Берестейського З'єднання (1596) до 1743 року / Порфирій Підручний // Записки ЧСВВ. – Серія II. – Секція II. – Т.XIII (XIX). – Рим: В-во отців василіан, 1988. – С.93 – 182.

² Bieńkowski L. Organizacja Kościoła Wschodniego w Polsce / L. Bieńkowski // Kościół w Polsce. – T.II. – wieki XVII – XVIII. – Kraków, 1970. – S. 781 – 1019.; Śliwa T. Kościół grekokatolicki w latach 1696 – 1764 / T. Śliwa // Historia kościoła w Polsce. – T.I. – Cz.2. – Poznań – Warszawa, 1974. – S. 458 – 478.; Nabywaniec S. Unicka archidiecezja Kijowska w okresie rządów arcybiskupa metropolity Felicjana Filipa Wołodkowicza 1762 – 1778 / S. Nabywaniec. – Rzeszów, 1998. – 560 s.

³ Державний архів Тернопільської області. – Ф.258. – Оп.3. – Спр.1201. – Арк.17.

- ⁴ Там само. – Арк. 1 – 3.
- ⁵ Bieńkowski L. Organizacja Kościoła Wschodniego w Polsce... – S. 867.
- ⁶ Nabywaniec S. Unicka archidiecezja Kijowska w okresie rządów arcybiskupa metropolity Felicjana Filipa Wolodkowicza 1762 – 1778... – S. 471.
- ⁷ Ваврик М. (ЧСВВ) Нарис розвитку і стану Василянського Чину XVII – XX ст. Топографічно-статистична розвідка... – С. 25.
- ⁸ Там само. – С. 122 – 124.
- ⁹ Nabywaniec S. Op. cit. – S.479.
- ¹⁰ Ваврик М. (ЧСВВ) Вказ. праця. – С. 45 – 47.
- ¹¹ Підручний П. (ЧСВВ) Василянський Чин від Берестейського З'єднання (1596) до 1743 року... – С.97.
- ¹² Śliwa T. Kościół grekokatolicki w latach 1696 – 1764... – S. 458.
- ¹³ Bieńkowski L. Op. cit. – S.894.
- ¹⁴ Śliwa T. Op. cit. – S.464.

SUMMARY

Yuriy Stetsyk

Monasteries of the Peremyshl eparchy in stock the province of Swiato-pokrovska: echo reform (1739 - 1780 years)

The juridical-legal changes of monasteries status was outlined. The bases aspects of the legal disputes between basilians and bishops was defined. The romanization process of basilian monastery was examined.

Keywords: basilians, province, romanization, congregation.

Олена ЦИКВАС

Потоцькі як експоненти презент для духовенства Львівської унійної єпархії у XVIII ст. (за матеріалами Центрального державного історичного архіву України у Львові)¹

Стаття присвячена особливостям рекомендації кандидатів на парафіяльні уряди на території Львівської унійної єпархії у XVIII ст. За приклад були використані презенти, видані представниками магнатського роду Потоцьких, що знаходяться у колекції ф. 201, оп. 1 в Центрального державного історичного архіву України у Львові.

Ключові слова: Львівська унійна єпархія у XVIII ст., право патронату, презента, Потоцькі.